

LUND UNIVERSITY

Klass och förändring

Kjellberg, Anders

Published in:
Zenit

1986

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):
Kjellberg, A. (1986). Klass och förändring. *Zenit*, (91), 42-64.

Total number of authors:
1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Klass och förändring

Anders Kjellberg

Håller den moderna staten på att tränga tillbaka marknaden och andra kapitalistiska stödjepunkter så mycket att borgarklassen snart representerar en förfluten epok? Flera samhällsvetare har nyligen hävdats att så är fallet. I denna artikel påvisar Anders Kjellberg utifrån ett rikhaltigt material om det svenska kapitalets mycket långtgående multinationalisering och koncentration att det tvärtom är staten som hamnat i en utsatt position där politiken underordnas storföretagsamhetens fortsatta expansion på världsmarknaden. Vidare diskuteras olika synsätt på statlig verksamhet och den klassmässiga innebörden av de offentliganställdas tillväxt, bl a i anslutning till Erik Olin Wrights pågående forskningsprojekt om klassamhällets förändring. □

I. Inledning

Håller staten på att ersätta kapitalet som viktigaste maktfaktor i det moderna västerländska samhället? Eller har det redan skett? Och har i så fall en särskild 'politisk klass' – med det statliga makt- och förhandlingsmaskineriet som bas – gjort arbetarklassen hopplöst akterseglad som danare av ett postkapitalistiskt samhälle? Eller kan rentav företagsledarna inom det privata näringslivet tänkas gå samman med den offentliga sektorns toptjänstemän i en 'ny medelklass' med antikapitalistiska ambitioner?

I ett par nyutkomna böcker i Sverige och USA har samhällsvetare på vänsterkanten mer eller mindre rakt på sak besvarat sådana

frågor jakande. I och för sig är det inget nytt fenomen. Redan under 1940-talet började snarlika teorier dyka upp. Den amerikanske extrotskisten James Burnham framkastade tesen om 'direktörernas revolution', medan den tyske f.d. ungtommunisten Theodor Geiger pekade på statsbyråkratins växande makt.¹ Som vi skall se finns det vissa paralleller mellan de tidpunkter då sådana teorier aktualiserats.

Min avsikt är att först sätta blickpunkten på hur de vänsterintellektuellas förhoppningar och besvikelser växlat med om arbetarklassen befunnit sig på offensiven eller defensiven, dvs hur mycket arbetarna förmått leva upp till den samhällsomvandlande roll som förutsatts i det klassiska marxistiska schemat. Men framför allt kommer jag utifrån empiriskt material om det svenska storkapitalets snabbt växande ekonomiska styrka och tilltagande multinationalisering granska hållbarheten av de nya teoribildningarna. Men först en bakgrundsteckning, som erinrar om att det inte alls var många år sedan industriarbetarna framstod som den främsta socialt förändrande kraften i de västeuropeiska länderna.

Industriarbetarnas offensiv

Jag vill till en början peka på att det var någon gång under 1960-talet som antalet industriarbetare nådde sitt maximum i Sverige.² I den meningen stod den svenska industrikapita-

lismen då på sin höjdpunkt. De fackliga och politiska organisationer som traditionellt dominerats av industriarbetarna var också de mest inflytelserika. Mot årtiondets slut skakades Sverige, som så många andra västeuropeiska länder, av strejkrörelser bland eftersatta kroppsarbetargrupper, i Sverige Norrbottens gruvarbetare. I Frankrike – men framför allt i Italien – väcktes de icke yrkesutbildade arbetarmassorna inom storindustrin till liv. I alla tre länderna fick den spektakulära händelseutvecklingen många vänsterintellektuella att fästa stora förhoppningar vid industriarbetarnas potential att om skapa samhället i socialistisk riktning.

I både Sverige och Italien kom udden hos arbetarnas aktioner att riktas också mot de etablerade fackliga organisationerna. Till en början reagerade dessa nämligen trögt på de problem som upplevdes som brännande på verkstadsgolvet. Inte bara i Sverige ifrågasattes fackföreningsrörelsens centralisering, utan i än högre grad i Italien. Där fanns det inte ens något i Sverige så självklart som fack- och verkstadsklubbar ute på arbetsplatserna. Den radikala stormvåg som vällde fram över den italienska industrin under den 'heta hösten', 1969 får också ses mot bakgrund av att de stora massorna av icke yrkesutbildade arbetare vid de löpande bånden inte längre tolererade att bli förbigångna av fackföreningarna. Till skillnad från i Sverige befann sig dessa arbetargrupper ännu utanför facket. Så skulle det inte förbli länge till. Nu sögs de in i fackföreningsrörelsen som genomgick en veritabel omvandling. Med en höjd organisationsgrad och framväxten av ett helt nätverk av fackklubbar ('fabriksråd') blev de italienska fackföreningarna mer lika de svenska än tidigare.³

Å andra sidan blev den svenska fackföreningsrörelsen mer 'italiensk' i den mening att den genomgick en viss radikaliserings och skärpte kraven i frågor som hade att göra med makten över produktionen (medbe-

stämmande, anställningstrygghet, arbetsmiljö, löntagarfonder). För att uppnå de nya målen fordrades en strategisk omorientering. Man övergav delvis den svenska modellen med dess betoning på samförstånd och förhandlingar. Som följd av arbetsgivarnas vägran att förhandlingsvägen gå med på medbestämmande, löntagarfonder, ökad anställningstrygghet m m gick fackföreningsrörelsen under 1970-talet in för lagstiftning. Därmed övergav den sin traditionellt negativa attityd till statlig reglering av förhållandet mellan arbete och kapital på arbetsmarknaden.

Statlig reglering

Ett klassiskt exempel på en sådan statlig reglering är den amerikanska New Deal-tidens arbetsmarknadslagstiftning (1935 års s k Wagnerlag). I kombination med arbetarnas mobilisering och fackliga organiseringskampanjer ledde den så småningom till att storindustrins arbetsgivare tvangs erkänna fackföreningarna och sluta kollektivavtal. I Italien stiftades motsvarande lag först 1970, som ett resultat av den heta hösten 1969. De svenska arbetarnas fackföreningar har däremot aldrig behövt – eller velat – stödja sig på några lagar om förenings- och förhandlingsrätt. Den lag som kom till stånd 1936 var helt och hållet avsedd att skydda de privatanställda tjänstemännens fackliga rättigheter. Å andra sidan har den svenska fackföreningsrörelsen nästan helt undgått lagar och andra statsingripanden ämnade att backa upp en antifacklig linje från de privata bolagens sida. Sådan statsintervention har tidigare varit mycket vanlig i USA, Italien, Frankrike m fl länder.

Det ovanstående belyser att staten i kapitalistiska samhällen kan ingripa till förmån för antingen löntagar- eller kapitalintressen och att den sällan eller aldrig uppträder som en neutral skiljedomare. I regel är det händelse-

förlopp och styrkeförhållanden inom det civila samhället' (dvs utanför den statliga sfären) som föranlett den statliga aktiviteten. Därmed inte sagt att en stat – eller mer korrekt, en statsledning – är maktlös eller utan initiativförmåga.

De refererade exemplen illustrerar vidare att *industrins* arbetare och arbetsgivare långt fram i tiden spelat en nyckelroll för formandet av partsrelationerna på arbetsmarknaden, för omfattningen och karaktären av statliga ingrepp samt för de vänsterintellektuellas förhoppningar om ett nytt och bättre samhälle.

Sådana förhoppningar väcktes i 1930-talets USA och i det sena 1960-talets och tidiga 1970-talets Väst Europa då industriarbetar-massorna tog upp kampen för fackliga rättigheter och mänskligare villkor på arbetsplatserna. När det visade sig att industriarbetarklassens strävan och förmåga att förändra samhället var begränsad – inte minst som följd av att den internationella politiska konjunkturutvecklingen svängde om till arbetarnas nackdel – reagerade mången (överoptimistisk) intellektuell med djup besvikelse. Mest uttalat kanske i Frankrike, där framtidsyran, markerad av maj 1968, var som livligast. Men Frankrike var också det av Väst Europas stora länder som även i fortsättningen skulle utmärkas av den i särklass lägsta fackliga anslutningen bland industrins arbetare.

Den franska fackföreningsrörelsen förblev – liksom det betydelsefulla kommunistpartiet – relativt opåverkad av den i och för sig våldiga strejkrörelsen 1968. Jämfört med den italienska var den franska strejkrörelsen avsevärt mer toppstyrd och av betydligt kortare varaktighet. Följaktligen behöll yrkesarbetarna sitt grepp om den djupt splittade franska fackföreningsrörelsen, bl a den kommunistorienterade fackliga centralorganisationen CGT.

Besvikna vänsterintellektuella

Besvikna vänsterintellektuellas reaktioner har under perioder av svikna förhoppningar tagit sig många uttryck. Ett är att fastslå att kapitalet, som tidigare uppfattats som huvudmotståndare, egentligen är ganska maktlöst (James Burnhams tes om 'direktörernas revolution') och att en socialistisk revolution bara leder till elände som följd av ett opropor-tionerligt stort inflytande för just de intellektuella i form av ett överbyråkratiserat stats- och partimaskineri.

En annan reaktion är att beteckna arbetarklassen som 'förborgerligad', dvs att inte längre erkänna den som ett subjekt med samhälls-omvandlande ambitioner (den tysk-amerikanske filosofen Herbert Marcuse). Eller så överger man helt sin tidigare begreppsapparat och menar att det inte finns några samhällsklasser eller något förtryck att tala om (i varje fall inte numera), och då är ju allt i stort sett så bra och problemfritt som det kan vara.

Klassamhällets förändring

Den samhällsvetenskapligt sett mest fruktbara reaktionen består enligt min mening i en kritisk granskning av klassamhällets förändring under kapitalismen. En central fråga som då inställer sig är: vilken roll spelar de växande, men heterogena skarorna av offentliganställda och intellektuella? I synnerhet i ett land som Sverige är frågan av vikt då de anställda inom stat, kommuner och lands-ting numera svarar för ca 40% av sysselsättningen.⁴

Andra frågeställningar berör vad den statliga expansionen betytt ur *maktsynpunkt*. Har statens makt vuxit på bekostnad av det traditionella motsatsparet arbetet och kapitalet? Eller är den statliga maktutövningen snarare ett uttryck för styrkekonstellationen mellan

olika samhällsklasser? Pekar statens tillväxt fram mot ett nytt statligt behovsorienterat produktionssätt som innebär ett historiskt framsteg i förhållande till kapitalismen? Eller hotas det fria initiativet inom det civila samhället av ökad statlig reglering? Och vems fria initiativ är det i så fall som inskränks? Finns det paralleller med utvecklingen i Östeuropa?

Nyligen har det publicerats flera på skandinaviska förhållanden inriktade arbeten som behandlar klassamhällets omvandling.⁵ Ett av dem är antologin *Stat, kultur og subjektivitet. Elementer til en moderne klasseanalyse* (red Jens Hoff) med bidrag av bl a Jørgen Goul Andersen, Sven Bislev, Jens Hoff, Tommy Nilsson, Göran Therborn och Finn Valentin. *Klassamhälle i förvandling* är en annan antologi, redigerad av Lennart Berntson, Göran Skogh och Thomas Söderqvist. Bland författarna finns såväl marxister som ickemarxister. Förutom redaktörerna kan nämnas Anders Björnsson, Bengt Furåker, Jan-Erik Lane, Staffan Löfqvist och Kristian Gerner. Furåkers uppsats föreligger i en utvidgad version, *Offentlig sektor och samhällsförändring i Sverige*. Slutligen skall nämnas *Klassamhällets förändring* av Göran Ahrne, Hedvig Ekerwald och Håkon Leiulfsrud. De tillhör, i likhet med Jørgen Goul Andersen och Jens Hoff, det internationellt komparativa projekt om klassamhällets utveckling i elva västliga länder som leds av Erik Olin Wright vid University of Wisconsin, Madison, USA. Trots det är egentligen bara Göran Therborns uppsats i den danska antologin internationellt komparativ. Övriga studier inskränker sig till att belysa utvecklingen i enbart Danmark eller Sverige.

Ett par intressanta större teoretiska arbeten som figurerar i den aktuella diskussionen är John E Roemer, *A General Theory of Exploitation and Class* från 1982 och Erik Olin Wrights nyutkomna *Classes*.⁶ Roemers och Olin Wrights syfte är bl a att försöka utveck-

la en begreppsapparat som också täcker de olika former för dominans eller exploatering som förekommer inom den offentliga sektorn.

II. Statens makt och makten över staten

Synen på de offentliganställda och på maktförhållandenas utveckling är naturligtvis beroende av hur man värderar statens roll i dagens samhälle. I diskussionen om klassamhällets förändringar i de skandinaviska länderna kan ett par diametralt olika statsuppfattningar urskiljas.

En politisk klass?

Den ena, representerad av Lennart Berntson, framhäver mycket starkt hur statens makt vuxit på bekostnad av sådana borgerliga stöttepelare inom det civila samhället som det privata ägandet och den kapitalistiska marknaden. Även folkliga intresseorganisationer 'har i grunden påverkats av deras nära anknytning till staten'.⁷ Tillsammans med en ökad rättslig reglering av civilsamhället tecknar dessa förändringar, enligt Berntson, bilden av 'ett civilt samhälle under snabbt förstatligande'.⁸ Processen har dock inte alltid gått lika snabbt. Ur ett halvseklångt perspektiv har balansen mellan privat och offentlig sektor 'sakta och gradvis, utan någon dramatisk brytning, ... svängt till den senares fördel'.⁹ Inte desto mindre har det så småningom skett en *avgörande* förändring av maktförhållandena i samhället:

Den ackumulerade effekten av ett drygt halvsekels statsintervention har lett till en mer definitiv *förskjutning av den institutionella tyngdpunkten* i det svenska samhället, men också i övriga skandinaviska länder. Med denna tes avses att marknaden och civilsfarens mer spontana, frivilliga och oformella aktiviteter mer och mer ersatts med politiska och administrativt förhandlade och beslutade åt-

och administrativt förhandlade och beslutade åtgärder. (s 48-49)

I linje härmed hävdar Berntson att *politiken* blivit den *dominerande* samhällsliga instansen med 'ett förhandlingsspel mellan politiska organ, myndigheter och intresseorganisationer' som viktigaste ingrediens.¹⁰ Den klassmässiga konsekvensen av denna utveckling är att en *politisk klass* med politisk tyngdpunkt inom socialdemokratien numera besitter makten över staten:

Den politiska klassen har idag ett fast grepp över de organ och det regelsystem som omger det privata näringslivet och det civila samhället, vilket också speglar sig i dess stora maktmedvetenhet och självtillit. I sin kärna består de nya regenterna av ledande kretsar inom parti- och intresseorganisationer (utom arbetsgivarnas), av nyckelpersonerna inom departement och styrelser, i statsföretag och fonder, i kommun och landsting, inom universitet och massmedia. (s 51)

Makten över produktionsmedlen ligger fortfarande hos borgarklassen enligt Berntson, men är starkt kringskuren av statliga regleringar, varigenom politiken kommit att dominera över ekonomin. Även om Berntson inte säger det rent ut ligger logiskt sett slutsatsen nära till hands att det i dag är den politiska klassen - och ej borgarklassen - som är den ledande i samhället.

I och med att socialdemokratien i sin tur är politiskt ledande inom den politiska klassen vore det likaså logiskt att hävda att arbetarklassen överflyglar borgarklassen när det gäller samhällslig makt. Såvida inte arbetarklassens politiska representanter distanserat sig så mycket från sin ursprungliga klassbas att de nu huvudsakligen företräder sig själva, dvs den politiska klassen. Håller man emellertid fast vid tesen att det socialdemokratiska partiet (och de fackliga organisationernas ledning) fortfarande äger en social bas utöver parti- och statsledningen (och övriga delar av den politiska klassen) måste logiskt sett ett av följande två alternativ ha inträffat:

antingen har den offentliganställda delen av arbetarklassen ryckt till sig det politiska initiativet från traditionellt tongivande industriarbetargrupper som metallarbetarna eller också har socialdemokratiens sociala tyngdpunkt skiftat från arbetarklassen till offentliganställda tjänstemän och byråkrater (eventuellt i *allians* med arbetare i offentlig tjänst). Av allt att döma ansluter sig Berntson till det senare alternativet. Möjligheten att den politiska klassen samtidigt är sin sociala bas kan emellertid inte heller uteslutas att döma av citatet ovan och av påståendet om att den politiska klassen inte bara är förankrad i socialdemokratien, utan också i 'centern och till mindre del folket och moderaterna'.¹¹

Marxismen föråldrad?

Offentliganställda toptjänstemän, politiker och ledande företrädare för löntagarnas och jordbrukarnas intresseorganisationer, massmedia m m har helt enkelt tillskansat sig de strategiska samhällsliga maktpositionerna från borgarklassen, som utmärks av sin 'relativa isolering i förhållande till den politiska makten'.¹² Den marxistiska synpunkten att statlig maktutövning till stor del sker på kapitalets villkor betecknas av Berntson som föråldrad. Inte bara i de skandinaviska länderna utan i hela västkapitalismen har statens expansion i stället 'inskränkt, tyglat, kompletterat och ersatt fria avtal, konkurrens, vinststyrning, privat ägande och frivillig organisering av sociala och kulturella verksamheter med olika offentliga organisationsformer och regelsystem'.¹³

Berntsons tes är sammanfattningsvis att statens makt i de skandinaviska länderna (men inte bara där) under senaste halvsekl har vuxit på bekostnad av både arbetets och kapitalets. Framför allt har kapitalets maktutövning beskurits. Pendeln har slagit över från

ett samhälle präglat av kapitalistisk maktutövning till ett där den statliga verksamheten och 'den politiska klassen' dominerar. I huvudsak ser Berntson denna utveckling som något negativt (men ofrånkomligt). Att kommuner, landsting och stat styrs av politiskt valda organ och det privata näringslivet enligt oligarkiska principer betyder mindre. Tvärtom hotas demokratin av den offentliga sektorns expansion och av det förhandlingssystem som enligt Berntson ersatt den kapitalistiska marknaden och kapitalägandet som viktigaste källor till maktutövning. Utvecklingen pekar mot ett allt mer homogent samhälle under statlig ledning, enligt Berntson ett karakteristiskt drag för de östeuropeiska länderna.

Göran Skogh ger i samma antologi ett likartat perspektiv på hur framtiden kan komma att se ut i ett socialistiskt Sverige:

En svensk form för socialism som är lätt att föreställa sig är ett fonsamhälle där fackpampar och verkställande direktörer tagit över näringslivet och resten inordnats i den offentliga sektorn. (...) När äganderätten, näringsfriheten, associationsfriheten och yttrandefriheten är starkt kringskuren föreligger alla förutsättningar för despotism. (s 31-32)

Skoghs fruktan för att Sverige skall förvandlas till en statlig despoti är dock inte särskilt djupgående. Flera 'hoppingivande inslag' finns. Den kollektiva makten är 'förvånansvärt svag'.¹⁴ I stället är det så att 'multinationella företag och internationella organisationer utmanar nationalstatens suveränitet'.¹⁵ Ännu en ljuspunkt är att 'välfärds-samhällets grunder börjar ifrågasättas'.¹⁶ Men ännu är fackföreningarnas och andra intresseorganisationers makt alltför stor. För att hejda 'den pågående systemförändringen' och uppnå 'återupprättandet av den politiska demokratin' återstår det som en viktig uppgift 'att sätta organisationerna på plats'.¹⁷

Kristian Gerner, som fått i uppgift att dra upp de utrikespolitiska konsekvenserna av den

pågående utvecklingen, drar paralleller till situationen i Tjeckoslovakien 1945-48.¹⁸ Lika lite som i Tjeckoslovakien tycks det finnas något 'politiskt livskraftigt alternativ' till den linje som följs. Precis som i Tjeckoslovakien 1945-48 är det i 1980-talets Sverige:

också svårt att urskilja något verkligt alternativ beträffande de stora frågorna om den offentliga sektorns tillväxt, statliga regleringar och ingripanden i näringslivet, och överenskommelser mellan tunga intressegrupper enligt "förhandlings-samhällets" regler. Måhända har vi i en eventuell krissituation, där de inrikespolitiska och säkerhetspolitiska linjerna flätas ihop, förutsättningar att vandra Tjeckoslovakiens väg, trots att knappast någon i Sverige önskar det. (s 152)

Ett statligt produktionssätt?

Enligt det perspektiv som representeras av Berntson m fl är statens växande aktivitet något negativt, som i sin förlängning kan komma att innebära dödsstöten mot det demokratiska styrelseskicket. Ett helt annat sätt att analysera den expanderande offentliga sektorn företräds av Bengt Furåker och Jens Hoff. I bl a Herman Schmidts efterföljd talar de om ett nytt statligt produktionssätt.¹⁹ Argumentet är att den behovsorienterade 'produktionen' av människovårdande aktiviteter inom sjukvården, utbildningsväsendet och det sociala området blivit så omfattande att det är befogat att tala om ett särskilt ickekapitalistiskt produktionssätt. Till skillnad från kapitalismen bygger det enbart på bruksvärdeproduktion (produktion av nytigheter), ej marknadsinriktad bytesvärde- och mervärdeproduktion (produktion enligt vinstprincipen). Furåker konstaterar att sådana ickekapitalistiska verksamheter svarar för det dominerande inslaget i den stora offentliga expansionen under efterkrigstiden.²⁰

Begreppet statligt produktionssätt tjänar till att markera en relativ självständighet i förhållande till den kapitalistiska produktio-

nen.²¹ Men det rör sig om en begränsad självständighet då den statliga produktionen inte i lika stor utsträckning som den privata står på egna ben. De offentliga verksamheterna finansieras till stor del skattevägen och är därför beroende av hur väl det privata näringslivet fungerar. Men man kan, som Furåker påpekar, vända på det hela och framhålla att den kapitalistiska varuproduktionen är beroende av offentlig service i form av forskning, utbildning, kommunikationer m m. Även om begreppet statligt produktionssätt kan vara ett hjälpmedel för att beskriva en del av dagens svenska verklighet hävdar Furåker att det kapitalistiska produktionssättet fortfarande intar en dominerande ställning. Som flera andra författare poängterar är det behovsorienterade produktionssättet snarare något som befinner sig på ett embryonalt stadium. Gemensamt för dem alla är att de ser denna utveckling som något positivt för människors behovstillfredsställelse, ej som något hot.

Vilken teoretisk ansats står då för det mest fruktbara sättet att analysera den ökade statsinterventionen? Till en början kan vi konstatera att det råder ganska bred enighet om att staten – eller de skikt som företräder den – uppträder som en mer eller mindre självständig maktfaktor i förhållande till kapitalismens traditionella samhällsklasser.²² Det är ett rimligt antagande, speciellt som den moderna staten svarar för en betydande del av såväl klasstrukturen (de offentliganställda) som de strukturella byggstenar som utgör grundvalen för samhället. Det senare syftar på att staten antingen kan betraktas som det kapitalistiska produktionssättets juridisk-politiska struktur (Nicos Poulantzas) eller som ett nytt, embryonalt produktionssätt eller som någon form av kombination härav. Ingen ifrågasätter heller att den statliga makten i det långa perspektivet vuxit avsevärt.

När det gäller att värdera storleken av den statliga makttillväxten och vilka klassmäs-

siga konsekvenser den fått går uppfattningarna däremot isär. Är den statliga maktutövningen *i första hand* ett uttryck för styrkeförhållandena mellan samhällsklasserna (och andra sociala krafter, inklusive staten själv) eller uppträder staten som en *helt självständig* maktfaktor i form av en politisk klass som övertagit den *hegemoniska roll* som borgarklassen tidigare spelade? Eller har kapitalet fortfarande en dominerande ställning i de västkapitalistiska länderna?

Andra frågor med divergerande svar berör hur man klassmässigt skall karakterisera de offentliganställda. Vad är grundvalen för den sociala differentieringen bland de offentliganställda? Är det en variant av kapitalistisk differentiering eller en kvalitativt annorlunda sådan?

Kapitalets maktsfärer

Låt oss först granska frågan om det är staten eller kapitalet som besitter den avgörande samhälleliga makten i Sverige och andra kapitalistiska länder. Om vi betraktar maktförhållandena ur kapitalets synvinkel har det kapitalistiska företaget alltid slagit vakt om sin ställning på följande scener:

- 1) *marknaden*, dvs varumarknaden, penningmarknaden och marknaden för arbetskraft (arbetskraftstillgång, löner, anställningsvillkor i övrigt)
- (2) *företaget självt*, dvs kontrollen över produktionen när det gäller:
 - (a) ägandekontrollen över produktionsmedlen angående investeringar, produktionens inriktning, omstruktureringar av produktion och ägandeförhållanden m m (med marxistiska termer: produktionsförhållandena)
 - (b) arbetsprocessens ledning eller makten att 'leda och fördela arbetet' och utforma arbetsorganisationen eller över huvud taget disponera arbetskraften och företa de teknikval som man finner mest lämpligt (med marxistiska termer: produktivkrafternas utveckling).

Förutom på dessa två ekonomiska scener (eller fyra om uppdelningen görs på varu- och penningmarknaderna, arbetsmarknaden, produktionsförhållandena och produktivkrafterna) har kapitalet intressen att försvara också i politiskt och ideologiskt avseende. Det handlar om att undvika sådana avgörande förändringar av samhället att produktionsförhållandenas och produktivkrafternas kapitalistiska karaktär hotas, men också om ekonomiska intressen såsom existensen av fungerande kommunikationer, utbildningssystem, forskning m m. Ofta sköter staten en stor del av dessa uppgifter, men de internationella variationerna är betydande.

Familjen efterträds av staten

Den stora förändringen *under efterkrigstiden* har bestått i att uppgifter som sköttes av kvinnan inom familjens hank och stör omvandlats till lönearbete i offentlig regi. Det statliga produktionssätt som bl a Furåker talar om har inte medfört att kapitalet i någon större utsträckning undandragits kontroll över sitt traditionella verksamhetsfält. Det offentliga lönearbetet har i stället expanderat på bekostnad av familjen och dess tjänstepersonal.²³ Hemmafrun, hemmadottern, pigan och hembiträdet har förvandlats till anställda vid daghem, sjukhus, ålderdomshem m m. Därigenom har de hamnat under villkor som annars utmärker industrins anställda (lönearbete, hierarkisk arbetsdelning i manuellt och intellektuellt arbete, byråkratisk arbetsorganisation, kollektiv i stället för individuell arbetsprocess, facklig organisering). Inte desto mindre har utvecklingen säkert inneburit ökade möjligheter till frigörelse för kvinnan (bättre utbildning, ökad ekonomisk självständighet, mindre bundenhet vid hemmet, eliminering av starkt patriarkaliskt tjänstearbete, ökad kollektiv styrka).

Än så länge har det privata näringslivet kunnat dra nytta av denna utveckling då

arbetskraftsförsörjningen underlättats av att kvinnorna på allvar gjort sin entré på arbetsmarknaden. Den av landstingen administtrade sjukvården är knappast något negativt för den privata företagsamheten så länge som den expanderande och vinstgivande läkemedelsbranschen är privat och sjukhusen tar hand om dem som skadas av privatbilismen och inom industrin. Redan innan Volvo tog över Pharmacia var det i varje fall P G Gyllenhammars bestämda åsikt att den i Sverige offentliga sjukvården är att föredra framför den i USA privatägda. Som skäl uppgavs att den svenska sjukvården fungerar betydligt bättre än den amerikanska.

Ekonomisk scenförändring?

Om vi nu återvänder till de kapitalistiska ekonomiska scenerna - varu- och penningmarknaderna, arbetsmarknaden, produktionsförhållandena och teknologin/produktivkrafterna - är det ställt utom allt tvivel att i det mycket långa perspektivet har det svenska kapitalets makt, särskilt i vissa avseenden, naggats i kanten till förmån för arbetet och staten. Den allra största förändringen ägde rum på arbetsmarknaden redan för ca åttio år sedan. Arbetsgivarna tvangs då erkänna arbetarnas fackföreningar och sluta kollektivavtal med dem. Däremot behöll de makten att 'leda och fördela arbetet och fritt antaga och avskeda arbetskraft' (§ 23, senare § 32 i SAFs stadgar), som till och med skrevs in i kollektivavtalen (utom inom metallindustrin beroende på att denna arbetsgivar-nas rätt där var oomstridd). Som framgår av citatets första del förblev makten över produktionen orubbad.

Endast vid de båda krigssluten och under perioden 1965-75 har fackföreningsrörelsen fört fram några långtgående krav på inflytande.²⁴ Efter första världskriget kunde den inte flytta fram positionerna särskilt mycket.

Strax efter andra världskriget ingicks företagsnämndsavtalet (1946) som ett led i den under 1930-talet inledda samarbetspolitiken. Först mot 1960-talets slut uppstod något som kan liknas vid en kraftmätning mellan arbete och kapital i medbestämmandefrågan. Inte minst metallindustrins arbetare kände sig på många håll vanmäktiga inför arbetsgivare som hade både rätten och makten att agera i stort sett som de ville vid produktionsomläggningar, driftsinskränkningar, förändrade ägandeförhållanden och beträffande arbetsmiljöns utformning - problem som snabbt blev allt mer akuta i de intensifierade strukturrationaliseringarnas spår. Trots en alltifrån central till lokal nivå mycket välutbyggd facklig organisation med nästan heltäckande anslutningsgrad hade man svårt att vinna gehör för löntagarnas önskemål. Inte ens den så berömda svenska samförståndsandan kunde få arbetsgivarna att bevilja de anställda ett ökat inflytande.

Styrkeförhållandena på arbetsmarknaden var trots allt sådana att endast kombinationen fack och stat förmådde åstadkomma en reva i arbetsgivarnas traditionella herravälde över företagets skötsel. Men det var ingen politisk klass av stats- och partifunktionärer som så att säga 'ovanifrån' drev fram 1970-talets lagar om medbestämmande, anställningsskydd och förbättrad arbetsmiljö. Helt avgörande var i stället den radikala opinion som under 1960-talets andra hälft uppstod på verkstadsgolvet. Fackföreningsrörelsen, med Metall i spetsen, tog ganska snart fasta på kraven och kanaliserade dem vidare. Det socialdemokratiska partiet uppträdde passivt och blev helt taget på sängen av de fackliga kraven på lagstiftning om medbestämmande. I löntagarfondsfrågan har den statsbärande delen av arbetarrörelsen mest liknat en bromskloss (det radikala ursprungsförslaget kom dock inte alls i lika hög grad från de djupa fackliga leden som i de övriga frågorna). Den 'politiska klassens' insats har snarast bestått i att tona ned och urvattna

radikala lagstiftningskrav och anpassa dem till en borgerlig förvaltningstradition (tex när det gäller Arbetarskyddsstyrelsen) och kommersiella principer, till och med i form av börsaffärer (löntagarfondernas entré på fondbörsen).

För de lagar som direkt åsyftar makten på arbetsplatserna (MBL, lagen om löntagarfonder) förefaller slutresultatet tämligen margert ur löntagarnas synvinkel.²⁵ Enligt MBL har arbetsgivaren bestämmanderätten och facket rätt till information och förhandlingar (under fredsplikt) innan beslut verkställs. Vid oenighet gäller alltid arbetsgivarens ståndpunkt. I den meningen gäller fortfarande den gamla § 32. Att de nya lagarna ändå är de i särklass mest långtgående under 1900-talet antyder att de anställda inte heller i det långa perspektivet lyckats inkräkta särskilt mycket på kapitalets kontrollbefogenheter. Allra minst har det skett några *avgörande* förändringar vad gäller makten över produktionen. Det är således inte alls fråga om att löntagarna eller staten eller bådaddera tillsammans trätt i kapitalets ställe.

Accelererad kapitalkoncentration

Arbetsgivarnas överordnade ställning på arbetsplatserna har således inte kringskurits särskilt mycket av 1970-talets arbetslagstiftning. Däremot har en rad utvecklingstendenser under samma tid *avsevärt stärkt* kapitalets ställning på de ekonomiska scenerna och indirekt också gentemot staten. För löntagarna blev strukturrationaliseringarnas negativa sidor en viktig impuls till att kräva ökat medbestämmande. Den andra sidan av samma process var en accentuerad kapitalkoncentration. Internationellt sett har den få motsvarigheter. Göran Therborn presenterar i den danska antologin flera indikatorer på det svenska kapitalets internationellt nära nog unika ekonomiska styrka. En av dem visar att Sverige toppar listan över antalet ickeameri-

kanska koncerner bland världens 500 största i förhållande till invånarantalet: Sverige (2,3), Schweiz (1,8), Storbritannien (1,6), Japan (1,5), Finland (1,5), Canada (1,3), Västtyskland (0,9), Holland (0,8), Norge (0,7 = tre koncerner, varav två statliga), Frankrike (0,7), Australien, Belgien och Österrike (alla 0,5) samt Danmark och Italien (0,2).²⁶

Världsmarknadseliten

Inom sina branscher tillhör de svenska storföretagen ej sällan den internationella eliten.²⁷ Electrolux var redan före köpet av italienska Zanussi 1984 världstvåa på kökskapitalvaror, och blir efter förvärvet av amerikanska White Consolidated (1986) ledande i världen. Ericsson är femte största företaget i världen inom telekommunikationer, bl a AXE-systemet (vid 1980-talets början). Volvo blev 1984 världstrea på tunga lastbilar och är i dag näst största europeiska personbilmärke i USA. Swedish Match, som behärskar världsmarknaden för tändstickor, är också ledande på golv- och kartongmarknaderna. Asea har ca 30% av Europamarknaden för industrirobotar och ca hälften av världsmarknaden för kraftöverföring. Alfa Laval har ca 35-50% av världsmarknaden på sina mejeriutrustningar. Astra och Pharmacia har höga världsmarknadsandelar på sina läkemedelsspecialitéer. Modo är näst störst på finpapper i Västeuropa och SCA störst på wellpapp. AGA, Atlas Copco, Saab-Scania (bl a medelstora passagerarplan), Sandvik, SKF och andra skulle också kunnat nämnas.

Internationaliseringens följder

De svenska storföretagens internationellt imponerande styrka hade inte varit möjlig utan deras multinationalisering. Den har successivt minskat deras beroende av hemmamarknaden för produktionens avsättning, men också när det gäller att utveckla nya

produkter.²⁸ Hemmamarknadens avtagande betydelse har i sin tur minskat företagens - och statens - intresse för en keynesiansk konjunkturutjämningspolitik till förmån för en betoning av den internationella konkurrenskraften.²⁹ Det avspeglas såväl i den borgerliga regeringsperiodens ekonomiska politik som hos den nuvarande socialdemokratiska regeringen, som lät chockdevalvera kronan med 16% en månad efter valet. Inom SAF har tongångarna hårdnat och medfört en inriktning på en 'produktivitetsfrämjande' decentralisering av avtalsförhandlingarna. Häri har SAF med Verkstadsföreningen i spetsen haft en viss framgång under 1980-talet. Det har skett till ackompanjemang av skärpta motsättningar inom den traditionellt sammanhållna LO-familjen.

Ekonomisk styrka & multinationalisering

För att få fram en indikator på storföretagens ekonomiska styrka i kombination med graden av multinationalisering har jag funnit det lämpligt att dividera deras utlandsfakturerering (export + utlandsproduktion) med Sveriges BNP (bruttonationalprodukten, dvs värdet av samtliga varor och tjänster som produceras i Sverige). Ur strikt nationalekonomisk synvinkel är det måhända inte helt korrekt att inkludera utlandsproduktionen i täljaren samtidigt som enbart inhemsk produktion ingår i nämnaren, men ur ett *maktperspektiv* är det i högsta grad relevant.³⁰ Som framgår av tabell 1 (nästa sida) uppgick den mot utlandet inriktade verksamheten hos producerande storföretag till hela 40% av BNP 1984. Om också de små och medelstora företagen tagits med hade siffran naturligtvis blivit ännu högre. Storföretagens växande strategiska placering är mycket slående. De tjugo industriföretagen med högsta utlandsfakturereringen hade 1975 en utlandsförsäljning på 21% av BNP. Fem år senare var den 24% och 1984 närmare en tredjedel (30%) av

Tabell 1. De svenska storföretagens totala fakturering utomlands, dvs export + utlandsproduktion (minskat med ev internleveranser) i procent av BNP.¹ Statliga och konsumentkooperativt ägda företag exkluderade.

	1975	1980	1984
De 20 största utlandssäljarna bland producerande företag	ca 21 (21,3)	ca 24 (24,3)	ca 30 ⁴ (29,9)
Samtliga storföretag inom industrin ²			ca 40 ⁴ (39,4)
Verkstadsindustrins storföretag ³			ca 22 ⁴ (21,7)
Enbart Volvo (exkl energibolagen)	3,2	3,4	6,1 ⁴
Elektronik- och verkstadsindustrins storföretag ⁵			ca 26 ⁴ (25,5)
Sveriges totala export i % av BNP	28,2	35,4	36,1

Anmärkning: Se not 30 i texten angående att man bör tolka dessa siffror med viss försiktighet.

1. Bruttonationalprodukten till marknadspriser och löpande priser.

2. Byggtreprenörer, byggmaterialföretag, elektronikföretag, kemisk industri, konglomerat, livsmedelsindustri, läkemedelsindustri, skogsindustri, verkstadsindustri (exkl stålindustri, varv och gruvor) samt gruppen 'övriga'. Exkluderade är t ex detalj- och grossisthandelsföretag, investmentbolag, kraftindustri, oljeföretag, serviceföretag, rederier och transportföretag.

3. Exkl stålverk, varv och gruvor. Avser de 22 största verkstadsföretagen (dotterbolagen inkluderade i moderbolagen).

4. Exkl Volvos energibolag, bl a oljehandelsföretaget STC.

5. Bland elektronikföretagen är många utlandsägda, t ex IBM.

Källor: Bearbetning av uppgifter från *Veckans affärer* 29/7 1976, 30/4 1981 och 25/4 1985, *Volvos årsredovisningar* samt *Konjunkturläget* hösten 1982, tabellbilaga s 8 och hösten 1985, tabellbilaga s 8.

BNP (observera att den växande utlandsfaktureringen också är ett uttryck för den fortgående *kapitalkoncentrationen* – de 20 storföretagen 1975, 1980 och 1984 är inte riktigt en och samma enhet). Elektronik- och verkstadsindustrins strategiska roll bekräftas av att dessa branschers storföretag 1984 hade en utlandsförsäljning som uppgick till ca en fjärdedel av BNP. Enbart Volvo stod för 6% av BNP i detta avseende, vilket innebär en fördubbling under 1980-talet (Volvos energibolag exkluderade).

Det svenska storkapitalets starka utlandsorientering framgår också klart vid en blick på de *enskilda* storföretagens utlandsfakturering i procent av omsättningen. Som exempel kan nämnas att Volvos export + utlandsproduktion 1984 svarade för hela 84% av omsättningen (se tabell 2). Volvo är dock övervägan-

de svenskt i så måtto som att tre fjärdedelar av de anställda finns i Sverige. Så är ingalunda fallet hos många andra ledande elektronik- och verkstadsföretag. Av Electrolux' anställda befinner sig 67% utomlands, av SKFs 80% och av Atlas Copcos 71%. Också vid Ericsson, Sandvik och Alfa Laval finns mer än halva personalstyrkan utomlands. Hos Asea är utlandssysselsättningen klart lägre men å andra sidan på stark uppgång (19% 1975, 36% 1984). Utlandsfaktureringen har ökat kraftigt 1975–84 hos nästan alla storföretag (se tabell 2). Redan tidigare svarade den för betydligt mer än halva omsättningen.

Att storföretagen bedriver en minst sagt betydande produktion utomlands framgår av att enbart de tjugo största industriella utlandssäljarnas export + utlandsproduktion är nästan lika stor som Sveriges totala

Tabell 2. Andel anställda utomlands och utlandsfakturering 1975-1984 hos de (1984) nio största elektronik- och verkstadsföretagen i Sverige.

	Andel anställda utomlands i %			Utlandsfakturering i % av omsättning		
	1975	1980	1984	1975	1980	1984
1. Volvo	27	28	25	71	75	84 ¹
2. Asea	19	25	36	50	52	67
3. Electrolux	63	61	67	70	69	77
4. Ericsson	63	58	53	85	79	78
5. Saab-Scania	12	19	18	42	55	62
6. SKF	79	82	80	91	91	92
7. Sandvik	48	59	57	86	92	92
8. Atlas Copco	65	69	71	89	91	92
9. Alfa Laval	63	59	65	83	85	88

1. Siffran blir ungefär densamma (83%) då energibolagen exkluderas.

Källor: beräkningar utifrån *Veckans affärer* nr 26 s 90, 95 (uppgiften för Atlas Copco korrigerad), nr 17 1981 s 10 och nr 17 1985 s 48ff samt *Volvos årsredovisning 1984*.

export av varor och tjänster (30% resp 36% av BNP 1984 - se tabell 1). Om alla producerande storföretag tas med blir utlandsfaktureringen t o m högre (ca 40%) än Sveriges samlade export. År 1975 hade utvecklingen inte nått riktigt så långt, men även då svarade de tjugo framgångsrikaste utlandssäljarna för en fakturering på utlandet (motsvarande 21% av BNP) som inte låg så långt under Sveriges totala export (som var 28% av BNP). De tjugo storföretagens export uppgick 1975 till 33,4 miljarder (11,1% av BNP), medan deras totala utlandsförsäljning var hela 63,8 miljarder (21,3% av BNP). Mellanskillnaden är lika med värdet av utlandsproduktionen hos enbart dessa tjugo storföretag.

Utlandsproduktionens tyngd antyds också av att de sex storföretagen Electrolux, Asea, Ericsson, SKF, Saab-Scania och Sandvik 1984 sålde för totalt 165,5 miljarder utomlands (= 21% av BNP), varav 'endast' 73,4 miljarder (= 9,3% av BNP) utgjordes av export från Sverige.³¹ Det är ingen tillfällighet att utlandssysselsättningens andel är mycket hög hos flera av de uppräknade storföretagen (se tabell 2 ovan). Men även storföretagens andel av *exporten* visar på deras

betydelse för Sveriges ekonomi. Tillverkningsindustrins storföretag (här = de med minst 1000 anställda) svarade 1983 för hela 55% av den totala svenska varuexporten och för ca hälften (50,4%) av tillverkningsindustrins förädlingsvärde.³²

En annan sida av kapitalets internationalisering är de *utlandsägda* företagens verksamhet i Sverige. Deras svenska engagemang är visserligen långt blygsammare än de svenska storföretagens i utlandet, men inom en framtidsbransch som elektronik och data är amerikanska, holländska, västtyska - och numera också finska - företags närvaro påtaglig.³³ Det ger en extra dimension åt Sveriges redan stora databeroende av utlandet med import av nyckelkomponenter och USAs teknikembargo mot Östeuropa som viktiga beståndsdelar. Det största utlandsägda industriföretaget - IBM - kommer dock först på tjugonionde plats i storlek (bland industriföretagen i Sverige), men på andra plats inom elektronik- och databranschen.³⁴

Storkapital kontra offentlig sektor

Ett alternativt sätt att mäta *enskilda* stor-

Tabell 3. Bruttonationalproduktens fördelning på näringsgrenar.

	1967 ¹	1970 ¹	1975 ¹ / 1976 ²	1980 ²	1984 ²
Näringslivet ³	86,1	84,6	81,7 / 77,1	75,2	75,1
Offentliga tjänster	13,9	15,4	18,2 / 22,9	24,8	24,9
	100	100	100	100	100
Enbart staten			6,3	6,4	5,7
Enbart kommunerna			16,6	18,4	19,2
			22,9	24,8	24,9
Volvos omsättning (inkl utlandsproduktion) ⁵			4,6 ¹	4,5 ¹	7,5 ¹
Do inkl underleverantörer och inflytandebolag ⁵				4,6 ¹	(11,1 ¹) ⁴ (14,8 ¹) ⁴

1. BNP till marknadspriser

2. BNP till faktorkostnad

3. Inkl samfärdsl, post och telekommunikationer.

4. Siffran inom parentes inkluderar Volvos energiverksamhet.

5. Jämför not 30 i texten angående att viss försiktighet är motiverad beträffande dessa kvoter.

Källor: Konjunkturläget/Nationalbudgeten 1974 tabellbilaga, s 53-54, Konjunkturläget oktober 1978 tabellbilaga, s 17-18, Konjunkturläget hösten 1985, tabellbilaga s 8 och 10, Konjunkturläget december 1985 tabellbilaga, s 50 och 52 samt Veckans affärer 26/9 1985.

företags ekonomiska styrka är att se på omsättningen i procent av BNP. Då fler än ett företag inkluderas uppstår problem med dubbelräkningar på grund av att företagen köper produkter från varandra. Då man använder sig av utlandsfaktureringen elimineras problemet praktiskt taget helt (se dock not 30). Volvos omsättning svarade 1980 för 4,5% av BNP och 1984 för hela 7,5% (inkl energibolagen 11,1% och med underleverantörer och företag där Volvo har stort inflytande, t ex Pharmacia, blir talet så högt som 14,8%).

Som jämförelse kan nämnas att posten 'offentliga tjänster' i nationalräkenskaperna uppgick till totalt 24,9% av BNP 1984, varav kommunerna (inkl landstingen) stod för 19,2% och staten 5,7% (se tabell 3). Det illustrerar på ett drastiskt sätt, inte bara Volvos, utan också storföretagens och det privata näringslivets ekonomiska styrka. Som framgår av tabell 3 var näringslivets andel av BNP hela 75,1% 1984 (här ingår dock även statliga företag). Den offentliga tjänstesektorn (utbildning, sjukvård, offentlig förvaltning m m) expanderade visserligen fram till 1970-

talets mitt (från ca 14% 1967 till ca 18% 1975), men uppgången har därefter varit obetydlig (obs det förändrade beräkningssättet fr o m 1976).

Sedan 1984 har Volvos maktsfär utvidgats ytterligare, bl a genom Cardoaffären. Efter framgången i striden med Wallenberggruppen 1983/84 om makten i Volvo har ägandeförhållandena förändrats så att företaget i dag i praktiken är självägande.³⁵ Samtidigt har den socialdemokratiska regeringen blivit allt mer beroende av Volvo för bl a sysselsättningspolitiken, blyxtbelyst av att företaget under mycket förmånliga villkor bygger en ny bilfabrik i Uddevalla i samband med nedläggningen av det statliga Uddevallavarvet. Volvos etablering är kopplad till regeringens stöd åt planerna på motorleden Scandinavian Link. Förloppet gick i repris då Saab-Scania kort därefter får en ny bilfabrik praktiskt taget till skänks i Malmö vid avvecklingen av statliga Kockums civila fartygsproduktion. Valet stod mellan att lägga fabriken i Malmö eller utomlands, där man också kunde få en ny fabrik gratis.

Regeringens förfrågan till Saab-Scania om möjligheten att förlägga produktionen till det hårt arbetslöshetsdrabbade Bergslagen var företaget över huvud taget inte intresserat av. Även då det likaledes statliga Öresundsvarvet lades ned satte staten sitt hopp till det privata näringslivet, närmare bestämt Landskrona Finans.

Det privata kapitalet har vidare kommit att inta en allt mer framskjuten plats vid universitetens forskningsinstitutioner. Nya s k forskarbyar växer fram vid det ena universitetet efter det andra. För finansieringen av forskarbyn Ideon i Lund kan nämnas att det numera utlandsstyrda Ikea satsat 160 miljoner kr.³⁶ Risken för en mer industristyrd forskning är uppenbar. Till bakgrunden hör de svenska storföretagens behov av produktutveckling för att kunna hävda sig på världsmarknaden. Som framgått av storföretagens höga utlandsfakturerings är beroendet av världsmarknaden numera mycket accentuerat.

Industriellt kontra finansiellt kapital

Det svenska kapitalets styrka berör emellertid inte bara industrin. Under 1970-talet – och främst under dess senare hälft – steg bankernas och andra finansiella bolags vinster dramatiskt i förhållande till de ickefinansiellas. 1980 uppgick finansbolagens vinster till hela 218% av de ickefinansiellas jämfört med 189% i Italien, 126% i Japan och Finland, 124% i Frankrike, 114% i Storbritannien, 97% i USA (1979), 79% i Holland, 76% i Australien och 47% i Västtyskland (1979).³⁷

Svenskt kapitals finansiella operationer är dock mer omfattande än så. Inte bara finansiella bolag ägnar sig åt lönsamma penningplaceringar och 'klipp'. Industriföretagen har alltmer gått in för att förmera kapitalet genom valutatransaktioner, börsaffärer och inte minst genom att låna ut

pengar till staten för att täcka det stora statliga budgetunderskottet (köp av långsiktiga statsobligationspapper). Industrins växande finansiella inriktning avspeglas i att andelen finansiellt kapital hela tiden vuxit på bekostnad av det 'arbetande kapitalet' (med marxistiska termer 'produktivt kapital'). 1970 svarade den finansiella verksamheten för 22% av tillverkningsindustrins kapital, 1975 25%, 1980 30% och 1984 38%.³⁸ Ända fram till och med 1982 var industriföretagens avkastning på finansiella operationer högre än på själva produktionen (bortsett från 1974).

Det industriella och det finansiella kapitalet är inflätade i varandra på olika sätt. En ny utveckling är, som vi sett, industriföretagens ökade finansiella aktivitet. Utmärkande just för Sverige har annars varit att storbanker och kapitalägarfonder (stiftelser) haft en nyckelställning när det gäller kontrollen över industriföretagen. Det klassiska exemplet är SE-bankens roll inom Wallenberggruppen. Numera utgör det industribaserade Volvo ett andra stort maktblock inom svenskt näringsliv. Volvokoncernens storlek och ekonomiska styrka gör att den inte är bunden till någon speciell ägargrupp. Volvokapitalet företräds i första hand av en stark företagsledning, vilket inte gjort bolaget mindre kapitalistiskt (dvs lönsamhets- eller mervärdeorienterat). En tredje utvecklingstendens är att det mer renodlat 'spekulativa' kapitalet (Wall, Penser m fl) expanderat kraftigt, bl a genom stora aktieklipp och kursuppgången på börsen.

Efter denna skissartade genomgång av det svenska kapitalets ekonomiska styrka skall jag försöka besvara följande fråga: i vilken riktning pekar styrkeförhållanden förändring sedan 1960-talet? Att det privata näringslivet upplevde en guldålder under 1950-talet – efter det s k planhushållningsmotståndets seger vid 1940-talets slut – förnekas inte ens av Lennart Berntson.³⁹ Men vad har hänt därefter? Har kapitalet försvagats på det avgörande sätt som Berntson hävdar? Har

tyngdpunkten förskjutits till en arbetarrörelsedominerad politisk klass? Om så är fallet borde i logikens namn också löntagarnas – eller åtminstone löntagarorganisationernas – ställning stärkts avsevärt gentemot kapitalet.

Försvagade storföretag?

För att besvara frågan om det är staten och löntagarna som är de starka parterna – eller om det fortfarande är storföretagsamheten – är det rimligt att summera utvecklingen på de ekonomiska scener som innehåller själva livsnerven för kapitalets maktställning. De är som tidigare nämnts:

- (1) varu- och penningmarknaderna
- (2) arbetsmarknaden (avtalsförhandlingar, arbetskraftsförsörjning)
- (3) produktionsförhållandena (makten över företagen och företagsstrukturen)
- (4) produktivkrafterna (den teknologiska utvecklingen, arbetsprocessens utformning).

Angående nr 3 har det svenska kapitalets allt starkare – och internationellt sett långtgående – koncentration i kombination med en utpräglad multinationalisering medfört ett växande oberoende av hemmamarknaden, också i produktutvecklingsavseende (nr 4), samtidigt som en stark eller mycket stark ställning uppnåtts på Europa- och världsmarknaderna (nr 1). Det har utan tvekan betytt att såväl den svenska statens som de fackliga organisationernas handlingsfrihet inskränkts (nr 2). Som exempel kan för det första nämnas ett övergivande av socialdemokratiens keynesianskt orienterade politik till förmån för devalveringar och offentliga besparingar. För det andra ett brott mot den svenska modellen på arbetsmarknaden så tillvida att vi även i Sverige fått ett mer uttalat statligt engagemang för löneavtal på en låg nivå. Även LO-ledningen har under senare år gjort löneåterhållsamhet till något av en dygd. LOs traditionella ledstjärna – den soli-

dariska lönepolitiken – håller på att vittra sönder som följd av SAFs och Verkstadsförningens nya inriktning på produktivetsfrämjande, hierarkiska lönesystem i företagen. Verkstadsförningens storföretag – med Volvo i spetsen – anser sig numera så mäktiga att de helst vill decentralisera avtalssystemet helt och hållet och föra ned lönesättningen till lokal nivå, som i USA och Japan.⁴⁰ 1970-talets lagar om medbestämmande och anställningsskydd har visat sig vara av begränsat värde för de fackliga organisationerna. MBL äger inte ens formell giltighet på koncernnivå – där många avgörande beslut fattas. Inte heller förekomsten av fackliga representanter i företagens styrelser har åstadkommit någon 'institutionell tyngdpunktsförskjutning' till det privata kapitalets nackdel.

Det reellt existerande näringslivet

Här är inte platsen att redogöra för alla de mekanismer (ekonomiska, politiska och ideologiska) genom vilka den statliga politiken påverkas av marknadssystemet och storföretagens nyckelställning inom det ekonomiska livet. Jag vill dock, med utgångspunkt från amerikanen Fred Block, kommentera hur statsledningen i kapitalistiska samhällen för sin egen framgång är beroende av att det reellt existerande – dvs det kapitalistiska – näringslivet fungerar så effektivt och störningsfritt som möjligt.⁴¹ Både den statliga politiken (infrastruktur, arbetsmarknadspolitik, ekonomisk politik m m) och ickepolitiken (t ex frånvaron av ingrepp mot den fortgående (makt)koncentrationsprocessen) tenderar att underordnas sådana syften. Om en regering skulle agera annorlunda och på allvar mista näringslivets förtroende kan den komma att ställas inför övermäktiga ekonomiska balansrubbnings- och sociala oro. I demokratiskt styrda länder är inte minst en arbetarpartiregering för sin existens beroende av ett visst folkligt stöd, åtminstone inför

valen. Väljarstödet rämnar lätt om det framstår som om de ekonomiska problemen växer regeringen över huvudet.

Dessutom är staten beroende av att det ekonomiska livet fungerar någorlunda tillfredsställande så att den kan täcka de sedan länge växande statsutgifterna för den offentliga verksamheten. Stora statliga budgetunderskott och enorma utgifter för räntebetalningar har till och med gjort staten till kund hos kapitalet i bokstavlig mening. Även ett lands internationella ställning och militära styrka bygger i hög grad på det ekonomiska tillstånd som råder i landet i fråga. Allt detta gör att kapitalets och statsledningens intressen i vissa grundläggande avseenden tenderar att sammanfalla.

Facklig styrka och samarbetspolitik

Även arbetarklassens och andra löntagargrupperns intresse av löneförhöjningar och sociala reformer är i viss mån kopplat till önskemålet om ekonomisk expansion och att ekonomin fungerar så störningsfritt som möjligt. I Sverige har samarbetspolitiken mellan LO och SAF (som mest uttalad 1938–1968) vilat på en sådan gemensam inriktning. Den svenska arbetarrörelsens internationellt sett imponerande styrka (arbetarpartiregeringar, hög facklig organisationsgrad m m) har inte på något sätt varit till hinder för samarbetspolitiken. Tvärtom har arbetarrörelsens fackliga och politiska styrka – tillsammans med dess reformistiska orientering – utgjort något av en huvudförutsättning för den 'historiska kompromissen' och den specifikt 'svenska modellen'.⁴² Redan under 1920-talet började fackföreningsrörelsen betona vikten av ekonomisk tillväxt. 1930-talets socialdemokratiska regering aktualiserade frågan om 'samhällsansvar' på allvar – ett centralt inslag i krisbekämpningspolitiken. Nothinkommissionens betänkande *Folkförsörjning och arbetsfred* 1935

förebådade Saltsjöbadsavtalet LO - SAF 1938, som snart följdes av en hel rad s k samarbetsavtal. Långt senare skulle det, som vi sett, kärva till sig på denna front, men inte mer än att LO-ledningen under 1980-talet ånyo starkt framhäver vikten av ekonomisk stabilitet och tillväxt på i praktiken kapitalistiska premisser (löneåterhållsamhet, inga krav på tyngdpunktsförskjutning när det gäller makten över produktionen).

Det har ifrågasatts om de mekanismer för beroendet mellan stat och kapital som Block beskriver kan tillämpas på Sverige i lika hög grad som på t ex USA, just med hänvisning till den svenska fackföreningsrörelsens styrka.⁴³ Invändningen går ut på att statsledningen i länder som Sverige tvingas försäkra sig om de fackliga organisationernas stöd och aktiva medverkan för den ekonomiska politiken, eftersom dessa har 'kapaciteten att underminera politiska åtgärder som de ej stöder'.⁴⁴ Naturligtvis ligger det ett korn av sanning här, då den statliga politiken alltid är abhängig av hur styrkeförhållandena mellan olika sociala krafter gestaltar sig. Men bilden blir inte komplett om man inte tillägger att i Sverige är också kapitalets ställning utomordentligt stark internationellt sett. Och inte bara i organisatoriskt avseende (här ligger fackföreningsrörelsens styrka), utan också i ekonomiskt-strukturellt – en internationellt nära nog enastående kapitalkoncentration och en långt driven multinationalisering. Frågan är om inte detta försätter den svenska staten i ett minst lika känsligt beroendeförhållande till näringslivets väl och ve som någonsin den amerikanska. (Att det amerikanska näringslivets sociala och politiska kontakter med statsledningen är mer utvecklade är en annan sak). Dessutom är frågan om inte den svenska fackföreningsrörelsens starka inriktning på ekonomisk tillväxt (för att åstadkomma sysselsättning och utrymme för löneförhöjningar, åtminstone på sikt) gör den till en ganska försiktig aktör och pålitlig stödtrupp till i varje fall socialdemokratiska regeringar.

Jag har här lagt stor vikt vid mekanismer som är kopplade till ekonomiska förhållanden när det gäller att förklara vissa grundläggande begränsningar för statens manöverutrymme i kapitalistiska samhällen i allmänhet och i Sverige i synnerhet. Rent teoretiskt finns det dock inget som hindrar att en statsledning i ett högt utvecklat kapitalistiskt land någon gång i framtiden kan komma att slå in på en linje som – på kort eller lång sikt – innebär ett direkt hot mot kapitalets mest vitala intressen. Men i så fall beror det inte bara på hur styrkeförhållandena mellan staten (eller den 'politiska klassen') och kapitalet utvecklas. Statsledningens handlingsmöjligheter måste sättas i relation till styrkeförhållandena mellan *samtliga* samhällsklasser (och andra sociala krafter). Den statliga politiken bestäms således inte bara av statens 'egen' styrka utan är i hög grad ett uttryck för de samlade styrkeförhållandena i samhället.⁴⁵ Därför bör man vara försiktig med att dra alltför vittgående slutsatser om den statliga maktillväxten.

III. De offentliganställda som social kraft

Vilken samhällsklass eller vilket socialt skikt är det då som förkroppsligar eller 'uppbär' staten när man säger att den agerar som en social kraft? Utgör de offentliganställda en tillräckligt enhetlig grupp för att över huvud taget kunna betecknas som en distinkt klass? Eller faller de sönder i ett flertal klasser tvärs över skiljelinjen privat – offentlig?

På den sistnämnda frågan skulle jag vilja svara ja. Många karaktärsdrag hos det privata näringslivet kännetecknar nämligen också statsapparaten. Till Max Webers idealtyp för statlig och privat byråkrati hör den hierarkiska organisationsformen och ordregivningen. Utifrån Karl Marx och Harry Braverman skulle man kunna peka på den djupgående arbetsdelningen mellan bl a ma-

nuellt och intellektuellt arbete och de stora olikheter i kvalifikationsnivå och utbildning som följer därav. Det är också en viktig källa till de betydande löneskillnader som återfinns också inom den offentliga sektorn, även om de i Sverige är mindre än i den privata.⁴⁶ Kort sagt, den sociala differentieringens grunder påminner mycket om varandra inom privat och offentlig verksamhet. Den stora skillnaden är naturligtvis att de offentliganställdas arbete inte i första hand går ut på att åstadkomma största möjliga vinst åt arbetsgivaren. Hos de statliga företagen och affärsdrivande verken är det dock ett viktigt och ibland till och med dominerande syfte (jämför avvecklingen av de ur strikt företagsekonomisk synvinkel olönsamma statliga varven i Sverige).

De offentliganställdas sociala position influeras naturligtvis av vilken del av staten de arbetar inom. Vid sidan av det affärsdrivande området har vi den gren som Furåker rubricerar som 'staten som icke-kapitalistisk producent', dvs bruksvärdesorienterad verksamhet inom t ex kommuner och landsting som syftar till att tillgodose olika mänskliga behov av vård, utbildning, kultur m m.⁴⁷ Ett tredje statligt huvudområde utgörs av den mer traditionella statsapparaten, dvs krigsmakt, polis, domstolar och egentlig statlig förvaltning, t ex utrikesförvaltningen och länsstyrelserna. Dess ledande personal – officerare, domare och ämbetsmän – har traditionellt befunnit sig nära borgarklassen *ideologiskt och socialt*, medan den ickekaptalistiska bruksvärdesproduktionen åtminstone till sin *funktion* är den som står arbetarklassen och de breda löntagargrupperna närmast. Men samtidigt kan den till sin *uppbyggnad* vara mycket hierarkisk, precis som det kapitalistiska företaget. Den mest arbetarklasslika *arbetsprocessen* har naturligtvis manuella löntagare inom statskapitalistisk produktion, t ex LKABs gruvarbetare.

De offentliganställdas sociala position varie-

rar således med om de befinner sig inom statskapitalistiska, ickekapitalistiska eller traditionellt byråkratiska verksamheter, men också med vilken aspekt som studeras: ideologiskt-sociala band, arbetsuppgifternas samhälleliga funktioner, arbetsorganisationens uppbyggnad (och position inom denna), arbetsprocessens konkreta utformning m m. Eftersom det existerar både likheter och olikheter mellan de tre statliga huvudområdena, beroende på vilken dimension man sätter fingret på, kan klassanalysen av de offentliganställda aldrig reduceras till någon enkel uppdelning i skikt eller klasser efter huvudområde.

För det andra förefaller de offentliganställda så till den grad heterogena att de knappast kan sägas tillhöra en enda klass och än mindre ett enda skikt. För det tredje finner man inom hela den offentliga sektorn flera uppenbara likheter med den privata (hierarkisk arbetsorganisation, djup arbetsdelning mellan manuellt och intellektuellt arbete och en utpräglad kvalifikations-, utbildnings- och lönedifferentiering m m).

Enligt min mening är enda rimliga slutsats av ovanstående att se de offentliganställda som tillhörande *samma* sociala grupperingar som finns inom den *privata* sektorn, dvs olika skikt inom arbetarklassen och mellanskikten (själva statsledningen och toptjänstemännen kan det dock vara fruktbart att betrakta som en särskild social kategori).⁴⁸ Även i fackligt avseende ser bilden ut så, dvs både privat- och offentliganställda arbetare tillhör LO, privat- och offentliganställda tjänstemän finns inom både TCO och SACO-SR. Från början var det delvis annorlunda. Privattjänstemännens centralorganisation DACO (bildad 1931) gick samman med de offentliganställda tjänstemännens 'gamla' TCO (bildat 1937) i 'nya' TCO 1944. Under efterkrigstiden har en utjämning mellan privat- och offentliganställda tjänstemän skett beträffande strejkrätt m m.

Göran Ahrne m fl anser i *Klassamhällets förändring* att den gränslinje mellan arbetare och tjänstemän som (i stort sett) överensstämmer med facklig tillhörighet – och som Göran Therborn använt sig av i sin klassanalys – inte längre är meningsfull i 1980-talets Sverige.⁴⁹ Ahrnes engagemang inom Erik Olin Wright-projektet innebär att Olin Wrights arbetarklasskriterium tillämpats. Arbetarnas främsta kännetecken är avsaknad av makt och kontroll över det egna arbetet och frånvaro av arbetsledande uppgifter. Hela 30% av de sysselsatta inom TCO-yrkena, bl a kontorister, räknas av Ahrne m fl till arbetarklassen (och ej till mellanskikten) p g a deras underordnade position, medan omvänt ca 1/5 av LO-medlemmarna hamnar utanför arbetarklassen, bl a som 'delvis självständiga lönearbetare'.

En svaghet hos Olin Wright-projektet är den ensidiga koncentrationen på kontrollkriteriet, vilket leder till något märkliga slutsatser om såväl kontoristers som stora arbetargruppernas klasstillhörighet. Redan då de fackliga organisationerna för kontorister m fl började vinna massanslutning under 1930-talet hade deras arbetssituation i allt väsentligt kommit att bli den som än i dag är rådande. I logikens namn har de i så fall hela tiden tillhört *samma* klass som den stora massan industriarbetare. Omvänt befann sig redan vid sekelskiftet troligen huvudparten av varvsarbetarna och byggnadsarbetarna *utanför* arbetarklassen (lagarbete och hantlangare vanligt inom båda grupperna), för att inte tala om alla andra yrkesarbetargrupper som i Sverige och andra länder gått i spetsen för det fackliga organiserandet och som traditionellt räknats till arbetarklassens kärna.⁵⁰ Vid en tillämpning av Olin Wrights klassbegrepp blottläggs således inte bara det nuvarande klassamhällets förändringar utan också det föregående klassamhället förändras i den meningen att dess historia måste skrivas om.

Offentlig – privat sektor

En annan konsekvens är att distinktionen offentlig – privat sektor blir tämligen betydelselös: inom båda finns det personal i såväl underordnade (arbetare) som överordnade positioner (arbetsledare, företagsledare och beslutsfattare) samt 'delvis självständiga lönearbetare'. Genom att arbetarklassen hos Ahrne – Wright innehåller den stora gruppen offentliganställda kontorister, förutom sjukvårdsbiträden, städerskor m fl, hamnar en betydande del (nästan hälften) av de offentliganställda i arbetarklassen, huvudparten av dem kvinnor.⁵¹ Kvinnorna utgör så mycket som 61% av arbetarklassen 1980; av dem rubriceras 4/5 som 'tjänstearbetare'.⁵² Gruppen 'delvis självständiga lönearbetare' rymmer såväl offentliganställda lärare och socialarbetare m fl (ca 2/3) som privatanställda tekniker och industriarbetare (ca 1/3).⁵³

För arbetarklassens del är likheterna mellan privat- och offentliganställda påtagliga även i fråga om yrke och arbetsinnehåll. Arbetets 'vardagsverklighet' är likartad, då 'arbetarklassen i den offentliga sektorn domineras av yrken, som också finns i den privata sektorn, t ex kontorsarbete, produktionsarbete, lokalvård, transportarbete'.⁵⁴ Hos tjänstemännen är skillnaderna betydligt klarare (bl a lönegradsystem kontra individuell lönesättning).

Även om det kan sättas frågetecken för Olin Wright-projektets klassindelning (den ensidiga betoningen på över- och underordning) ligger en av dess förtjänster i att erinra om att den offentliga sektorns sociala uppbyggnad inte är väsensskild från de privatkapitalistiska företagens. Risker finns att detta faktum faller i skymundan om man fokuserar strålkastarljuset på det behovsorienterade draget hos ickekapitalistisk produktion.

Exploaterings varianter

Inspirerad av John Roemer har Olin Wright nyligen övergivit den starka fixeringen vid över- och underordningsrelationer och utvecklat ett flerdimensionellt begrepp för ekonomisk exploatering.⁵⁵ Förutom den kapitalistiska exploateringen, som baseras på ett ojämnt innehav av produktionsmedel, handlar det om en byråkratisk eller organisatorisk exploatering som har sin grund i en ojämlik kontroll över organisatoriska resurser i företag och stat. En tredje exploateringstyp utgår från en ojämn fördelning av färdigheter & examensmeriter.

De tre exploateringssystemen motsvaras av var sitt produktionssätt: ett kapitalistiskt, ett statsbyråkratiskt och ett socialistiskt.⁵⁶ Alla tre förekommer i kapitalistiska länder, där arbetarna utsätts för en trefaldig exploatering (dvs är ekonomiskt missgynnade) genom att de ej kontrollerar produktionsmedel och investeringar, ej heller befinner sig i befälsställning (som företagsledare och arbetsledare) samt endast i begränsad utsträckning äger färdigheter & examina (till skillnad från akademiker och experter).

I statsbyråkratiska samhällen, som de östeuropeiska, är kapitalackumulation och privat ägande av produktionsmedel avskaffat, men kontrollen över organisatoriska resurser har blivit än betydelsefullare till följd av produktionens koordinering via ett centralstyrt planeringsmaskineri.⁵⁷ Planeringsexperter i beslutsställning förkroppsligar två exploateringstyper i och med att deras ekonomiska privilegier har sin grund i såväl deras administrativa position som färdigheter/examina. I ett socialistiskt framtidssamhälle föreställer sig Olin Wright att endast de senare är ojämnt fördelade, medan kontrollen över organisatoriska resurser demokratiserats. Framför allt planeringsförfarandet och produktionsprocessen har underlagts demokratiska mekanismer. Därigenom blir

KLASS OCH FÖRÄNDRING

Ojämnn fördelning av:

	produktionsmedel	organisatoriska resurser	färdigheter & examina
kapitalism	ja	ja	ja
statsbyråkrati	nationaliserade	ja	ja
socialism	nationaliserade	demokratiserade	ja

det omöjligt för experter och andra tjänstemän att för sin egen personliga del göra anspråk på ekonomiska favörer. Exploateringen trappas sålunda ned steg för steg vid en utveckling från kapitalism via statsbyråkratiskt samhälle till socialism. (Se figur ovan).

Redan under kapitalismen påminner vissa nyckelgrupper om det statsbyråkratiska samhällets toppar. Den s k medelklassen bestående av företagsledare (managers), experter och högre tjänstemän inom statlig förvaltning (bureaucrats) förfogar över organisatoriska och/eller färdighetsmässiga resurser.⁵⁸ Gemensamt för dessa grupper är vidare att yrkesrollen inte i något fall vilar på personligt ägande av produktionsmedel. Inte heller företagsledarna kan därför på egen hand fatta beslut om investeringar och penningplaceringar.

Trots att företagsledare och statsbyråkrater fyller vitt skilda roller – att förvalta kapital i strikt företagsekonomiskt avseende kontra ett brett spektrum av samhälleliga funktioner – förs de samman i en enda klass utifrån en rent *formell* likhet i resurskontroll, där intresset dessutom är helt koncentrerat på härtill kopplade *privatekonomiska* fördelar. En annan invändning mot Olin Wrights medelklassbegrepp är att företagsledare förefaller ha mer gemensamt med kapitalägare än med statsbyråkrater just på grund av sin *kapitalförvaltande* roll. Hit hör medverkan i investeringsbeslut, men också att aktivt driva på och ta initiativ när det gäller rationaliseringar, produktionsomläggningar, expan-

siva satsningar eller nedskärningar. Dessutom har, som vi sett, företagets aktivitet på penningmarknaden vidgats avsevärt (åtminstone i Sverige), varför penningplaceringar blivit en allt viktigare uppgift. Frågan är om inte företagsledarna rentav kan sägas svara för en mycket viktig – och växande – del av den reella ekonomiska kontrollen över produktionsmedel och penningkapital⁵⁹ (vilket de i vissa fall utnyttjar också för privatekonomisk vinning – jämför svenska direktörers förvänsköp av aktier). I så fall fungerar de som kapitalets bärare (Marx' uttryck), förutom att de befinner sig högst upp i en hierarkisk-byråkratisk organisation (som till sin funktion är kapitalförvaltande) med de privatekonomiska fördelar det medför tillsammans med formella meriter och färdigheter.

Olin Wright hävdar att då varken företagsledare eller statsbyråkrater kontrollerar produktionsmedel befinner de sig i 'motsättningsfyllda positioner' (contradictory locations) inom exploateringssystemet. Här ligger en utgångspunkt för gemensamma intressen och ett gemensamt handlande hos 'medelklassen'. I framtiden kan den bli den antikapitalistiska sociala kraft som banar vägen för ett statsbyråkratiskt samhälle.⁶⁰ Enligt min mening är det inte särskilt sannolikt att två så olika grupper som företagsledare och statstjänstemän kommer att förenas i en sådan strävan.

En *fördel* med Olin Wrights schema är att det klart demonstrerar att ett byråkratiskt-hierarkiskt organisationsmönster är gemensamt för privatkapitalistiska företag och statlig

verksamhet. I själva verket är den utpräglad byråkratiska maktutövningen något som skiljer kapitalismen från feodalismen, vars idealtypiska stat visserligen var hierarkisk, men inte byråkratisk i weberiansk mening.

Vem står för framtiden?

Staten i ett kapitalistiskt samhälle är dock sällan eller aldrig renodlat 'kapitalistisk'. Förutom feodala rester kan den, som vi sett, innehålla ickekaptalistiska element (produktion som inte är underlagd vinstprincipen), vilket eventuellt kan bilda utgångspunkt för ett nytt, annorlunda samhälle. Det betyder att åtminstone en del av de offentliganställda representerar ett nytt produktions-sätt. På liknande sätt tänkte sig Marx att allt mer församhälleligade produktivkrafter och framväxten av en 'kollektiv arbetare' inom industrin banar vägen för ett socialistiskt produktions-sätt.

I dag är det inte lika självklart att ett framtida postkapitalistiskt samhälle kommer att vara identiskt med ett socialistiskt. Olin Wright ser statsbyråkratisamhället som ett realistiskt utvecklingsalternativ. Enligt Berntson befinner vi oss redan mer eller mindre i ett sådant samhälle. Den klassmässiga innebörden av ett ickesocialistiskt alternativ är att arbetarklassen fått en medtävlare när det gäller att utmana borgarklassens makt. Hos Berntson består denna av en 'politisk klass' (visserligen arbetarrörelsedominerad) på stark fram-marsch. Alvin Gouldner tilldelar en ny klass av intellektuella den ledande rollen i framtidens samhälle. Olin Wrights motsvarighet utgörs av 'medelklassen', dvs företagsledare och byråkrater, som under vissa politiska och ideologiska villkor kan komma att förespråka en statsbyråkratisk lösning om kapitalismen går in i ett skede av permanent stagnation.

Förtjänsten hos alla dessa teorier om en ny

härskarklass är att de pekar på att det finns möjliga framtidsalternativ till det klassiska marxistiska schemat.

Samma kritiskt ifrågasättande granskning som det klassiska schemat med all rätt utsätts för, är emellertid också befogad att tillämpa på den nyare teoribildningen. I detta syfte har jag låtit den politiska klassens påstådda makt-ställning i Sverige kontrasteras mot en accentuerad världsmarknadsexpansion och kapitalkoncentrationsprocess hos den svenska storföretagsamheten, vartill kommer att både finansiellt och industriellt storkapital stärkts av penningmarknadens uppsving (som följd av bl a den statliga upplåningsexplosionen).

Ett problem med de nya teorierna är att de ger så olikartade besked om vilken social kraft som representerar det nya samhället. Men den sociala heterogeniteten stannar inte därvid. Vare sig man betraktar den politiska klassen, den intellektuella klassen eller medelklassen slås man av att de i dagens kapitalistiska samhälle är så oenhetliga och fulla av motstridande intressen och ideologier att de knappast kan sammanföras till distinkta klasser eller sociala krafter med gemensamma strävanden.⁶¹ □

Noter

* Jag vill tacka Lennart Erixon, Institutet för social forskning i Stockholm för värdefulla synpunkter på de ekonomiska avsnitten. Ett tack också till Bengt Gesser och Katinka Hort, Sociologiska institutionen i Lund.

1. Svenska upplagor: James Burnham, *Direktörernas revolution*, Norstedts 1947 och Theodor Geiger, *Klassamhället i smältdegeln*, Argos 1972.

2. Göran Therborn, *Klasstrukturen i Sverige 1930-80*, Zenit förlag 1981, s 30.

3. Om fackföreningsrörelsens utveckling i Italien, Frankrike, USA m fl länder se Anders Kjellberg, *Facklig organisering i tolv länder*, Arkiv förlag 1983, kap 2-4 och 7-8.

4. Bengt Furåker, *Offentlig sektor och samhällsförändring i Sverige* (se not 5), s 62.
5. Jens Hoff (red), *Stat, kultur og subjektivitet. Elementer til en moderne klasseanalyse*, Forlaget Politiske studier 1985, Lennart Berntson, Göran Skogh och Thomas Söderqvist (red), *Klassamhället i förvandling*, Liber Förlag 1985, Bengt Furåker, *Offentlig sektor och samhällsförändring i Sverige*, Research Report nr 82 1985, Sociologiska institutionen Umeå, Göran Ahrne, Hedvig Ekerwald och Håkon Leiulfssrud, *Klassamhällets förändring*, Arkiv förlag 1985.
6. John E Roemer, *A General Theory of Exploitation and Class*, Harvard University Press 1982, Erik Olin Wright, *Classes*, Verso 1985.
7. Lennart Berntson, 'Från marknadsekonomi till politiskt styrt samhälle' i Berntson m fl (1985), s 47.
8. Ibid.
9. Ibid, s 48.
10. Ibid, s 49.
11. Ibid, s 51.
12. Ibid.
13. Ibid, s 53.
14. Göran Skogh, 'Kan demokratin räddas?' i Berntson m fl (1985), s 32.
15. Ibid, s 32-33.
16. Ibid, s 33.
17. Ibid, s 34-35.
18. Kristian Gerner, 'Förhandlingssamhället och säkerhetspolitiken' i Berntson m fl (1985).
19. Furåker (1985), s 38ff och 45ff, Jens Hoff 'Velfärdsstatens genealogi og de offentligt ansatte' i Hoff (1985), s 113f. Jens Hoffs uppsats finns också publicerad i *Acta Sociologica* 1985:3. Se vidare Herman Schmid 'Byråkrati och solidaritet - marxistiskt perspektiv på den offentliga sektorn', *Motpol* 1983:4/5 och Anders Kjellberg, Britta Malmgren och Niels Arnfred, *Stat och klasser under kapitalismen*, Zenit förlag 1981, s 19 not 14.
20. Furåker (1985), s 37.
21. Ibid, s 49f.
22. Se t ex Kjellberg m fl (1981), kap 8.
23. Furåker (1985), s 59f.
24. Anders Kjellberg, 'Från industriell demokrati till medbestämmande - fackliga utvecklingslinjer 1970-1980' *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia* 21-22 (1981).
25. Christer Lundh, 'Hur har arbetarnas inflytande i arbetslivet förändrats under 1900-talet?' *Arkiv* 33 (1986).
26. Göran Therborn, 'Borgerlig magt og lønmodtagermagt i de moderne kapitalistiske samfund' i Hoff (1985), s 28.
27. De följande exemplen är huvudsakligen hämtade från Lennart Erixon, 'Den svenska modellen i motgång: en analys av dess effekter och förändrade förutsättningar under perioden 1974-1984', *Nordisk Tidskrift för Politisk Ekonomi* 15/16 (1984), s 138f.
28. Ibid, s 137 f.
29. Ibid, s 129f, 139f och 145f.
30. En annan möjlig invändning från nationalekonomiskt håll, som Lennart Erixon påpekat, är att utlandsfakturering och export är bruttostorheter som inkluderar köp av drivmedel (olja m m), råvaror och halvfabrikat, medan BNP står för det summerade nettovärdet (förädlingsvärdet) av all varu- och tjänsteproduktion. När det gäller exporten avser invändningen i första hand importerade drivmedel, råvaror och halvfabrikat, medan resterande del av exportvärdet representerar svensk varu- och tjänsteproduktion, vare sig produktionen sker hos storföretagen själva eller hos underleverantörer som de knutit till sig. Slutsatsen är dock att man inte får betrakta kvoterna export: BNP eller utlandsfakturering:BNP som några exakta indikatorer på den svenska ekonomins och storföretagens utlandsorientering eller på deras ekonomiska styrka. Samma invändning kan riktas mot kvoten omsättning: BNP. Samtliga kvoter övervärderar således storföretagens ekonomiska styrka något, då täljaren inkluderar en del importerade produkter, vilket inte nämnaren (BNP) gör.
31. *Veckans affärer* 25/4 1985 och *Konjunkturläget* Hösten 1985, tabellbilaga s 8.

32. Beräkningar utifrån *Företagen 1983*, SOS, SCB Stockholm 1985 och *Konjunkturläget* December 1985, s 50.
33. Av de 1984 omsättningsmässigt tio största utlandsägda företagen i Sverige var fem oljebolag och tre elektronik- och dataföretag (IBM, Philips och Siemens). Se *Sveriges största företag 1985* (avser 1984), Liber 1985.
34. Omsättningen hos IBM Sverige är ca 1/5 av Ericssonkoncernens totala. Se *ibid* och *Veckans affärer* 25/4 1985.
35. *Dagens Nyheter* 12/1 1986.
36. *Ibid* 21/12 och 27/12 1985.
37. Therborn *ibid*, s 29.
38. *SCB Pressmeddelande* 1982-08-05 nr 1982:251, s 7 och *Finansplanen 1986* (Bilaga 1 till budgetpropositionen 1986), s 33.
39. Berntson *ibid*, s 53.
40. Anders Kjellberg, 'Radikalisierung oder Japanisierung? Die Entwicklung des "schwedischen Modells" industrieller Beziehungen in den achtziger Jahren', *Prokla* 54 (1984).
41. Kjellberg m fl (1981), s 92ff och 108ff bygger på Charles Lindblom, *Politics and Markets*, New York 1977 (spec kap 13) och Fred Blocks artiklar i *Socialist Revolution* 33 (1977), *Socialist Review* 40/41 (1978) och *Socialist Register* 1980. Den förstnämnda artikeln finns på svenska, 'Den härskande klassen härskar inte' *Häften för kritiska studier* 1984:3.
42. Walter Korpi, *Arbetarklassen i välfärdskapitalismen*, Prisma 1978, s 97ff.
43. Peter Hedström, 'Förhandlingssamhället och de ekonomisk-politiska beroendeförhållandena - en inledande teoretisk analys', *Sociologisk Forskning* 1985:1.
44. *Ibid*, s 8.
45. För en översikt över de ekonomiska, politiska och ideologiska faktorer som påverkar styrkeförhållandena, se Kjellberg (1983), s 8ff och Kjellberg m fl (1981), kap 7.
46. Furåker (1985), s 45.
47. *Ibid*, s 38.
48. Kjellberg m fl (1981), s 108f.
49. Ahrne m fl (1985), s 34 och 40.
50. Jämför *ibid*, s 112 not 6.
51. *Ibid*, s 61f.
52. *Ibid*, s 38 och 42.
53. *Ibid*, s 42.
54. *Ibid*, s 61.
55. Olin Wright *Classes* (1985), s 82ff.
56. Rent *formellt* påminner Olin Wrights tredelning av exploateringen om den indelning som ovan gjorts av den offentliga verksamheten i (stats)kapitalistisk, ickekapitalistisk (eller socialistisk om man så vill) och traditionell-byråkratisk. Grundläggande för vår definition var emellertid verksamhetens inriktning (vinstmaximering, bruksvärdesproduktion resp förvaltande-väldsutövande), ej ojämn fördelning av olika sorters resurser som hos Olin Wright.
57. Olin Wright (1985), s 79f.
58. *Ibid*, s 86ff.
59. Olin Wright, s 80f hävdar att företagsledare besitter en effektiv ekonomisk kontroll över *organisatoriska* resurser, ej över kapital i form av produktionsmedel eller penningkapital.
60. *Ibid*, s 89ff.
61. För en kritik av Gouldners begrepp de intellektuella som klass, se Bengt Gesser, *Utbildning - Jämlikhet - Arbetsdelning*, Arkiv förlag 1985, s 261ff.

Nr 91

Våren

1986

Anders Löfqvist	Universitetet och marknaden	5
Mats Andrén	Mellan kontroll och autonomi - studentvänner och studenthöger från -68 till -86	13
Anders Löfgren	Vänstern och studenterna	23
	Vänsterkultur och kulturvänner	26
Anders Kjellberg	Klass och förändring	42
Debatt		
Evy Gunnarsson & Thorleif Herrström	VPK-kongress 1985	65
Ulf Nymark	VPK-kongressen - ett år efteråt	69
Krönika		71
Från Zenit		82

För ett par år sedan (nr 83, 1983) presenterade *Zenit* ett temanummer om svensk högskolepolitik och den högre utbildningens läge. Där diskuterades strukturrationaliseringen av universiteten och strömlinjeformningen av den högre utbildningen i högskolereformernas kölvatten under 1970-talet. Den här gången rör temat återigen högskolan, men nu står studenterna i fokus. Närmare bestämt rörelser och strömningar inom 1980-talets studentvänner.

Som en bakgrund till dagens situation diskuterar Anders Löfqvist först några strukturella tendenser i de svenska universitetens utveckling. En slutsats är att marknadskrafternas betydelse för forskning och utbildning ökat parallellt med de nedskärningar som drabbat högskolan under 1980-talet. Denna förskjutning i makten över den högre utbildningen och forskningen, konstaterar AL, har inte bara drabbat de mindre marknadsanpassade sektorerna inom högskolan utan framför allt de studerande. Konkret visar detta sig i en urholkning av studiemedelssystemet och i en allt snävare upplagd och sämre utbildning.

Därefter följer en artikel av Mats Andrén som tar upp studentrörelsen från 1968 till 1986. Studentrörelsen har under denna period pendlat mellan att definiera sig som allmänpolitisk rörelse, knuten till andra samhällsintressen, och som politiskt obunden, facklig rörelse. Andréns diskussion utgår från en modell bestående av fyra sätt att se på relationen mellan högskolan och samhället i övrigt som karakteriseras med begreppen kontroll, anpassning, bildning och självförvaltning.

I ett kort inlägg problematiserar Anders Löfgren den konkreta situationen för studenter i allmänhet och studentvänstern i synnerhet inom dagens universitet. Det följs av ett rundabordssamtal på temat 'Vänsterkultur och kulturvänster' mellan *Zenit* och några företrädare för delar av 1980-talets studentvänster vid tre universitet: Göteborgs, Lunds och Stockholms. Diskussionen tar bl a upp kårpolitikens möjligheter och begränsningar, förhållandet till den 'etablerade' vänstern samt förhållandet till skilda, alternativa kulturströmningar i samhället.

Något utanför temat analyserar Anders Kjellberg förhållandet mellan stat och kapital i det svenska samhället. Tvärtemot vad som hävdats i ett par nyligen publicerade samhällsvetenskapliga arbeten, visar Kjellbergs analys att staten och den statliga politiken i allt högre grad har underordnats kapitalets och storföretagens expansion under senare tid. □

ZENIT

NORDISK SOCIALISTISK TIDSKRIFT

HÖGRE UTBILD NING

Nr 91:

Anders Löfqvist/Universitetet och marknaden

**Mats Andrén/Mellan kontroll och autonomi – studentvänster och
studenthöger från -68 till -86.**

Anders Löfgren/Vänstern och studenterna

Vänsterkultur och kulturvänster – ett rundabordssamtal

Anders Kjellberg/Klass och förändring

Debatt/VPK-kongress 1985

Krönika/Från Zenit